

УДК (130.2.) 37.036

ЕСТЕТИКА В НІМЕЦЬКІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ**І.П. Бірюкова**

Стаття присвячена огляду наукового доробку з проблеми естетичного виховання людини з точки зору німецької класичної філософії.

Ключові слова: естетика, естетичне виховання, особистість.

Серед питань, які не втрачають своєї актуальності впродовж тривалого часу, одне з чільних місць належить естетичному вихованню, яке спрямоване на формування здатності сприймати та перетворювати дійсність на засадах краси в усіх сферах діяльності людини. Особливого значення для напряму естетичного виховання в умовах незалежної України набуває урахування кращого культурно-мистецького досвіду минулого, його використання в новий період історії нашої держави.

Загальний аналіз наукових досліджень питань естетичного виховання дали змогу з'ясувати, що ця проблема була і є предметом вітчизняної та зарубіжної історичної, філософської, психологічної, педагогічної та історичної науки. Проблемам естетичного виховання присвячені праці багатьох німецьких вчених, педагогів, мистецтвознавців Х. Вайкерта, Ф. Кюне, Д. Ленцена, К. Мантея, К. Пфаффа, В. Шлімма та ін., а також праці В. Асмуса, М. Берковського, А. Бойко, С. Гончаренка, М. Євтуха, І. Іваньо, О. Ростовського, О. Савченко, О. Сухомлинської та ін. Філософські проблеми естетичного виховання особистості дослідили Ж. Масенко, В. Кудін, Л. Левчук, В. Мазепа, О. Семашко та ін.

Метою статті є аналіз поглядів німецьких філософів на проблему естетичного виховання особистості.

Німецька класична естетика XVIII-XIX ст. – найважливіший етап у розвитку світової естетичної думки. Найвидатнішими її представниками були І. Кант, І.Г. Фіхте, Ф. Шиллер, Г.В. Ф.Гегель, Л. Фейєрбах. Їхнім головним здобутком є те, що вони розглядали естетичну науку як органічну та невідокремлену частину філософії та залучали її до своїх філософських систем. Класики німецької філософії пов'язували естетичні проблеми та мистецтво з найважливішими завданнями цього

історичного періоду та підкреслювали їхній тісний взаємозв'язок з життям суспільства та людства. В основі естетичних концепцій покладено гуманістичні тенденції та розглянута художня культура в історичному аспекті. Німецька класична естетика значно вплинуло на розвиток естетичних теорій Англії, Франції, Італії та Росії.

Просвітницький рух у Німеччині мав велике значення для піднесення філософської думки. Класична німецька філософія, в тому числі філософія її родоначальника І. Канта, значною мірою спиралася на здобутки таких видатних просвітників, як І. Гердер, Г. Лессінг та ін. Важливим досягненням німецького просвітництва стає те, що філософія поступово долає свій натуралізм, звертаючись до історії, досліджуючи такі культурні феномени, як мова, художня творчість, мораль. Представники німецької класичної філософії були переконані, що поширення освіти й науки допоможе розв'язати нагальні проблеми суспільного життя.

І. Кант є засновником німецької класичної філософії. До І. Канта вважалось, що естетичне має особливі якості, і його неможливо пристосувати ні до знання, ні до моралі. На відміну від своїх попередників, Кант пов'язує естетичне з моральним.

В своїй праці «Критика спроможності судження» І. Кант розглядає естетику у зв'язку із особливою спроможністю людини – спроможністю судження і використовує для позначення естетичного смаку як критичне дослідження прекрасного та піднесеного. Прекрасне він розглядає як те, що спрямоване здебільшого до знання, піднесене – до моралі. І. Канта цікавить не стільки сама естетика як її опосередкована роль. До нього вважалось, що краса надається людині безпосередньо за допомогою почуттів. Достатньо володіти естетичним смаком, вміти сприймати гарне. Проте естетичне почуття є складною інтелектуальною спроможністю. Щоб вміти насолодитися красою певної речі, оцінити її принади, треба надати певних інтелектуальних зусиль та використати час. До того ж чим складніше річ, тим складніше, специфічніше його естетична оцінка. Але будь-яка людина спроможна дійти до категорії естетичного судження, якщо застосує сили та час. Естетичне почуття, як і художня культура, не завжди надаються людині від народження, а частіше виховуються [1, с.80].

Ідеал краси І. Кант бачить у «вираженні морального». Красою взагалі він називає вираження естетичних ідей. Естетична ідея є

уявленням, яке спонукає до мислення. Краса у І. Канта невідокремлена від істини, але це різні речі [1, с. 83].

Єдність істини, добра і краси знаходить додаткове обґрунтування у вченні про мистецтво. Мистецтво, за І. Кантом, може бути механічним та естетичним. Останнє поділяється на приємне та вишукане. Приємні мистецтва призначені для розваг та проведення часу (наприклад, мистецтво невимушеної розмови, сервіровки столу та ін.). Вишукані сприяють «культурі здібностей душі», вони надають особливого «задоволення рефлексії», приближуючи сферу естетичного до сфери пізнання [3, с. 162]. І. Кант аналізує також особливості художньої діяльності (вчення про генія) та види мистецтва. В класифікації мистецтва він виділяє поезію як найвищу серед усіх видів мистецтв, тому що вона «зміцнює душу» людини, тоді як мистецтва в цілому сприяють «культурі здібностей душі для спілкування між людьми» [1, с. 86].

На друге місце після поезії за силою впливу на душу людини І. Кант ставить музику. Музика, на відміну від поезії, не залишає місця для роздумів, враження від музики швидкоплинне. Поєднання головних видів мистецтва створює нові види художньої творчості: красномовність у поєднанні з живописом – драму, поезія з музикою – спів та ін. Мистецтво, на думку І. Канта, може дуже гарно описувати речі, які в природі є потворними, але мова йде не про милування потворним. Головною є не форма, а зміст, позиція митця, його ставлення до життя [1, с. 90].

В «Критиці спроможності судження» художня творчість розглядається як особливий дар, який неможливо порівняти ні з яким іншим видом діяльності, а носій цього дару як геній [3, с. 173].

В «Антропології» сфера генія охоплює і науку. Мова йде вже про зближення наукового та творчості, естетичного та пізнавального начал. Те й інше спираються на уявлення. Але Кант, як і раніше, відстоює ідею специфічності естетичного: воно є дещо іншим, ніж пізнання та моральність, тобто своєрідний «міст» між ними. Кант вводить поняття «естетичного пізнання» – особливої сфери між чуттєвістю та розумом. Єдність естетичного та пізнання надає чуттєвості здатності уникнути зверхності, одиничності знань, а розуму – сухості та абстрактності [3, с. 190].

Одна з головних категорій естетики Канта – «відчуття задоволення» – лежить в основі здібності судження. На відміну від тваринного інстинкту людське задоволення стримується моральністю та культурою. «Один засіб задоволення є в той же час культура, а саме збільшення здатності відчувати ще більше задоволення; таким є задоволення від наук та вишуканих мистецтв. Інший засіб – виснаження, яке робить нас все менш здатними до подальшої насолоди» На думку філософа, «... праця – найкращий спосіб насолоджуватися життям» [1, с. 92]. Єдиний засіб бути задоволеним судьбою – наповнити своє життя діяльністю. Чим більше ти зробив, тим більше ти жив [1, с. 104].

Мета та ідеал мистецтва, за І. Кантом, є зосередження морального духовного світу, тобто людська особистість. Тільки людина може бути ідеалом краси, маючи на увазі перед усім красу духа [3, с. 162].

І. Кант прагнув піднести мистецтво шляхом його поєднання з моральними ідеалами, його надихає думка, що останньою метою світової гармонії є Людина [3, с. 169]. Він вважає, що моральне виховання саме складається з того, щоб відновити добрі задатки для того, щоб вони перемогли у боротьбі із людською схильністю до злого. Така перемога можлива лише як «революція» у вигляді думок та почуттів. За думкою І. Канта, докорінне моральне оновлення, свого роду друге народження є обов'язковою умовою формування людини та людства. Але найвище моральне благо не може бути здійснено лише шляхом прагнення окремої людини до її власного морального вдосконалення, а потребує об'єднання людей в одне ціле задля цієї ж цілі. Благо (добро) – це суспільна потреба та породження суспільства [1, с. 91].

Позицію І. Канта щодо філософії мистецтва розділяє Ф. Шиллер. Його «Листи про естетичне виховання людини» (1793) є одним з найвидатніших творів в історії естетики. Головна теза цього твору «...тільки шляхом краси можна досягти свободи» [5, с. 203]. Що має на увазі Ф.Шиллер? Він розділяє точку зору І. Канта щодо суперечного розвитку культури та підкреслює, що людство на своєму шляху до досконалості втрачає гармонію. Прогрес диктує свої правила гри: розподіл праці, самообмеження у певній сфері робить з людини майстра, але в той же час призводить до того, що зветься «професійним кретинізмом». Відновити гармонію закликано мистецтво. Митець може й має виховувати красою [5, с. 205].

Краса має ті ж самі складові, як і сама людина. Людиною керують два протилежні спонукання: чуттєве, пов'язане з фізичною природою, та духовне, моральне та розумне. Але існує й щось середнє, особливий настрій, в якому дух не зазнає ні фізичного, ні морального спонукання, але діє і тим, і іншим засобом. Цей стан Ф. Шиллер називає естетичним [5, с. 226].

Щодо естетичного виховання Ф. Шиллер говорить не про необхідність формування здібностей розуміти мистецтво, а про формування всебічно розвинутої людини. Гарний смак лише один з компонентів особистості. Він також скептично відноситься до виховання смаку шляхом демонстрації готових художніх образів. Зв'язок між красою та моральністю має опосередкований характер. Пряме наслідування минає інтелект та естетичне переживання. Естетичне виховання передбачає формування всебічно розвинутої особистості, «цілісної людини», яка здатна до творчості. Краса при цьому лише готує умови для діяльності, але сама по собі не дає нічого ні розуму, ні волі, не впливає на процес мислення та прийняття рішення, краса лише робить людину здатною до користування тим та іншим [5, с. 267].

Ф. Шиллер виділяє три ступеня в розвитку окремої людини та всього людства: у фізичному стані людина відкривається своїй матеріальній природі, в естетичному – вивільняється від цієї сили, в моральному – опановує її. Естетичне – це перехідний ступінь, тільки краса породжує свободу. Свобода в красі гармонійно поєднується з необхідністю [5, с. 273].

Завдання мистецтва Ф. Шиллер бачив у створенні царства «прекрасної уяви» як єдиного місця, де людина може бути вільною від примушення та набути гармонійності. Завданням мистецтва є, на думку Ф. Шиллера, формування особистостей, в яких духовне існує в гармонійній єдності з фізичним. Примноження таких особистостей є передумовою всебічної свободи людського буття. Таким чином, шлях до свободи йде через «красу» [5, с. 280].

Ф. Шеллінг надає мистецтву першорядне ціннісне значення. Мистецтво вище за мораль, практичну користь. Мистецтво трактується як вища форма досягнення абсолюта, завдяки чому мистецтву належить бути прообразом науки, і наука лише поспішає за тим, що вже виявилось доступним мистецтву [3, с. 196].

Погляди І. Гете на виховання гармонійної особистості значно впливали на розвиток педагогіки Німеччини. Він відкидає ворожнече ставлення до культури та вважає працю тою умовою, за якою має відбуватися виховання особистості. Духовний зріст людини І. Гете бачить в його ділах. Діло, за І. Гете, є боротьба, а в педагогіці – боротьба за кращі якості людини. З цієї філософської концепції виходить теза, яка характеризує його погляди на виховання: «Якщо ми беремо людину такою, якого вона є, ми робимо її гірше; якщо ми ставимося до неї так, як якщо б вона була такою, якого вона має бути, ми допомагаємо їй стати краще, наскільки це є для неї можливим» [4, с. 26].

Естетика Г. Гегеля – вершина буржуазної естетичної думки. Він не тільки узагальнив та систематизував ідеї своїх попередників, але і долучив до розгляду естетичних проблем історизм і діалектику. В своїй праці «Естетика» Г. Гегель розглядає мистецтво згідно з історичним принципом та підкреслює його величезне соціальне значення.

Естетика Г. Гегеля включає в себе і історію мистецтв, і теорію цієї історії. Він дає картину всесвітнього розвитку художньої свідомості людства.

На думку Г. Гегеля, еволюція мистецтва є реалізацією мистецтвом його головної соціальної функції – пізнавальної. «Саме мистецтво, – наголошував Г. Гегель, – доводить до свідомості істину у вигляді чуттєвого образу, який має в собі вищий, більш глибокий сенс та значення» [3, с. 303]. Мистецтво виражає склад психології нації, специфіку її художнього мислення. В мистецтві виробляється та виховується ставлення суб'єкта до пізнавального змісту: «художній твір є по суті питанням, яке звернуто до серця, що на нього відгукується, зверненням до душ та умів» [3, с. 417]. Важливим висновком Г. Гегеля є також думка, що головним фактором в мистецтві є не форма, а зміст [3, с. 423].

Г. Гегель визнає моральний параметр змісту та вплив мистецтва: мистецтво є дещо вищим, ніж тільки знаряддя моральності, але через соціальний зміст, пізнавальне в творах мистецтва воно, справді, може здійснювати сильний моральний вплив [3, с. 418].

Щодо категорії прекрасного Г. Гегель розцінює прекрасне в природі значно нижче, ніж прекрасне в мистецтві: «Прекрасне в природі є тільки рефлексом краси, що належить духові» [3, с. 432]. Справжня краса знаходиться в мистецтві. Він позначає її як «ідеал». Це гармонія

змісту та художньої форми. Справжній зміст мистецтва з'являється тоді, коли воно занурюється у відношення між людьми, у протиріччя усередині суспільства, а також між ним та державою. З іншого боку, класичне мистецтво створило образ гармонійної, досконалої людини, та взагалі, «з усіх форм людська є найвищою та істинною»[3, с. 420].

Мистецтво, за думкою Г. Гегеля, конкретизує моральні відношення, воно є новим етапом самовиробництва людини, подальше укріплення духа через духовну працю [3, с. 392].

Німецька класична естетика кінця XVIII – початку XIX ст. зробила значний внесок у розвиток світової естетичної думки. Її головними досягненнями є прагнення піднести мистецтво шляхом його поєднання з моральними ідеалами, піднесення ролі людини як завершальної мети світової гармонії та здатності людини до самовиховання та самовдосконалення шляхом самодисципліни, культури та цивілізації.

Література

1. Гулыга А. В. Немецкая классическая философия / А. В. Гулыга. – М.: Высшая школа, 1986. – 334 с.
2. Эстетика. – К.: Вища школа, 2005. – 208 с.
3. Нарский И. С. Западно-европейская философия XVIII века / И. С. Нарский. – М.: Высшая школа, 1976. – 583 с.
4. Пистер А. Я. Гете о воспитании личности // Материалы республиканской межвузовской конференции по вопросам методики преподавания и теории иностранного языка. – Алма-Ата, 1969. – 95 с.
5. Шиллер Ф. Сборник статей по эстетике / Ф. Шиллер. – М. – Л., 1953. – 456 с.

Статья посвящена анализу научного исследования проблемы эстетического воспитания с точки зрения немецкой классической философии.

Ключевые слова: эстетика, эстетическое воспитание, личность.

The given article is dedicated to the consideration of scientific research on the problem of the aesthetic upbringing from the point of view of German classic philosophy.

Keywords: aesthetics, aesthetic education, personality.

Бірюкова І.П. – викладач кафедри романо-германських мов ВДНЗ ІІМ Донбаський державний педагогічний університет (м. Горлівка, Україна)

Рецензент – член-кореспондент АПН України, доктор педагогічних наук, професор Г.П. Шевченко